

джае даследчык, Нясвіжскі катэхізіс быў перакладзены на польскую мову (Нясвіж, 1563), а паэтычныя фрагменты з яго трапілі да польскамоўнага канцыяналу (Нясвіж, 1564).

Коротка разгледзеўшы два творы 1563 г. - лацінамоўны ліст Буднага да швейцарскага тэолага-кальвініста Генрыха Булінгера (s. 71-77) і першы перакладчыцкі вопыт Буднага - дыялог раннехрысціянскага апалагета «Justyna filozofa i męszennika rozmowa z Tryfonem Żydem» («Размова філосафа і мучаніка Юстына з юдзеям Трыфонам»; Нясвіж, 1563), над якім Будны працаваў супольна са сваім веравызнаўцам Лаўрэнам Крышкоўскім, даследчык пераходзіць да разгляду біблейных перакладаў Буднага. Я. Камянецкі пачынае з нарыса еўрапейскіх традыцый у гэтай галіне (s. 87-92), коротка характарызуе польскія пераклады Бібліі (s. 91-93), стан навуковай крытыкі тэксту ў XVI ст. (s. 102-105) і больш дэталёва - каталіцкую і пратэстанцкую экзегезу (s. 95-102). На такім фоне ён разглядае крыніцы Буднага, спрабуючы высветліць, якім выданнем яўрэйскага і грэчаскага тэксту мог карыстацца Будны (s. 105-107). Даследчык сцісла адзначыў найбольш прыкметныя асаблівасці мовы перакладу: іншамоўную інтэрферэнцыю (у т. л. лексічныя і сінтаксічныя паўторы пад яўрэйскім уплывам), пераклад ці транскрыпцыю ўласных імёнаў, стварэнне неалагізмаў, непаслядоўнасць у перадачы некаторых рэалій (s. 107-113), напрыканцы ён прасачыў іх правыя на прыкладзе кн. Руф. Усе гэтыя асаблівасці перакладу Буднага дэталёва былі вызначаныя ў вялікім даследаванні Л. Машыньскага 1994 г., працу якога Я. Камянецкі згадвае.

Уласным даследаваннем Я. Камянецкага стаў разгляд тэхнікі перакладу Будным біблейнай паззіі псалмоў (s. 114-119). Насуперак традыцыі Будны ні перакладам, ні размяшчэннем тэксту, ні ў заўвагах на маргінесе ніяк не адзначыў, што гэтая біблейная кніга мае паэтычны характар. Імкнучыся да даслоўнага перакладу, Будны не ўлічваў паэтычнай вобразнасці псалмоў, і таму некаторыя яго выразы малазразумелыя або гучаць ненатуральна (s. 116). Даследчык таксама адзначае і большую залежнасць перакладу ад царкоўна-славянскага Псалтыра, чым ад лацінскай Вульгаты (s. 118-119). Шмат увагі Я. Камянецкага прызначана экзегезе Буднага-біблеіста, які канцэнтраванаўся вакол хрысціянскіх, трынітарных і эклезіяльных пытанняў (s. 119-129). Асобны раздзел прысвечаны разгляду рэцэпцыі бібліеістыкі Буднага, уплыву яго перакладаў на іншыя (s. 130-135). У апошнім раздзеле аналізуецца два буйныя творы Буднага - палемічна-тэалагічны трактат «Пра важнейшыя артыкулы хрысціянскай веры» (Лоск, 1576) і грамадскі трактат «Пра ўрад, што ўжывае меч» (Лоск, 1583). Першы твор грунтуецца галоўным чынам на філалагічнай аргументацыі і фактычна яго можна разглядаць як каментар да выбраных месцаў Бібліі, якую перакладаў Будны (s. 143). Жанр гэтага трактата даследчык вызначае як вызнанне веры з апалагіяй (s. 138-139), якая мусіла служыць зборнікам ведаў для антытрынітарнай палемікі (s. 150-151). Падрабязна

Я. Камянецкі даследуе метады Буднага ў аргументацыі, падборы і цытаванні крыніц, філалагічным аналізе (s. 139-145). Трактату ўласцівыя гутарковая мова (нават з прыказкамі і прымаўкамі), іронія і сарказм пры характарыстыцы апанентаў, а таксама ўсходне-славянскія рысы ў мове (s. 146).

Крыху іншая манера - больш спакойная, лагічная і нават уважлівая - характэрная другому трактату «Пра ўрад, што ўжывае меч» (s. 153-166), які раскрываў ўвагу біблеіста і філалага Буднага да сацыяльных пытанняў (s. 17, 164-165). З'яўленне гэтага твора было выклікана палемікай з часткай сваіх адзінаверцаў, якія адмаўлялі неабходнасць свецкай улады і прыватнай уласнасці. Будны грунтуецца на філалагічным аналізе біблейных тэкстаў (s. 154-157, 165), апелюе да аўтарытэтаў (айцоў царквы, пратэстанцкіх аўтараў, старажытных пісьменнікаў); мове гэтага трактата таксама ўласцівы рутэнізмы і чэхізмы (s. 160-161).

Я. Камянецкі дэманструе добрае веданне біблейных моў і (пераважна) заходніх крыніц, ён актыўна падае цытаты на розных мовах (і асабліва на лаціне), у т. л. кірылічным, грэчаскім і яўрэйскім шрыфтом. Аднак тэалагічная падрыхтоўка ў даследчыка пераважае над філалагічнай. Насуперак сваёй назве, праца Я. Камянецкага сканцэнтравана не на разглядзе жыцця і дзейнасці Сымона Буднага і тым больш «польскай Рэфармацыі», а на аналізе асноўных яго твораў у кантэксце тагачаснай філалагічнай культуры Еўропы. Адсюль частая адхіленні, незбалансаванасць кампазіцыі, некаторая фрагментарнасць выкладу, што стварае ўражанне павярхоўнасці, крыху цяжкавагавы стыль. Пры ўсім тым праца Я. Камянецкага будзе цікавай і карыснай як беларускім вучоным, так і студэнтам розных гуманітарных галін.

І.П. Клімаў,

кафедра беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў

Латиноязычные риторики на Беларуси: Полоцкий трактат «О риторическом искусстве... 1788, 1799 годов издания» / Вступительная статья, подготовка текста, перевод и комментарии И.Б. Кравчук, которые разработаны переводом В.М. Волощук, М.В. Волощук. Мн.: РИВШ, 2006. 368 с.

Рецензируемая работа - значительное событие в культурной жизни Беларуси. В разных странах издаются и изучаются риторические трактаты прошлого, что является результатом не столько сугубо академического интереса, сколько признанием креативного потенциала тех идей, которые разрабатывались в риторике на протяжении всех веков. Как известно, в конце XVI в. в ряде белорусских городов возникли иезуитские школы, которые функционировали вплоть до XVIII в. За это время в Беларуси сложилась богатая латиноязычная литература, в том числе и по риторике. Однако история латиноязычных риторик еще не написана.

Обращение И.Б. Кравчук к исследованию трактата по риторике своевременно и актуально. Полное название анализируемого трактата таково: «De arte rhetorica libri quinque lectissimis veterum authorum aetatis aureae exemplis illustrati et ad usum candidatorum eloquentiae accommodati». Polociae. In privilegiata a Sua Imperatoria Majestate. Typographia Coll.: soc. Jesu. Anno Domini 1788 («О риторическом искусстве в пяти книгах, украшенных избранными примерами античных авторов золотого века и приспособленных для кандидатов красноречия в Полоцке»).

Структура учебника традиционна. Он включает обстоятельную вступительную часть (в которой дана аналитическая характеристика трактата, латиноязычного текста, перевода, комментария) и две части: введение «Основы риторики» и главную часть «Искусство риторики», в которой речь идет о том, из каких элементов состоит *ars persuadendi* (искусство убеждать).

Автор риторики П. Эстка рассматривает пять вопросов: природа, цель и предмет риторики, структура риторического учения и средства, с помощью которых может быть достигнуто ораторское искусство. В основную часть учебника входит пять частей риторики: *inventio* (изобретение), *dispositio* (расположение), *elocutio* (изложение), *memoria* (память), *pronuntiatio* (произнесение). Причем разделы «Память» и «Произнесение» объединены в одну книгу. В четвертой части рассматриваются различные виды речей (*De diversis Orationum Generibus*). В расположении основных частей риторики П. Эстка следует античной традиции: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio*. Риторика выступает у него как искусство убеждать (*ars persuadendi*); в искусство хорошо говорить (*ars bene dicendi*) она превратилась в эпоху барокко. Далее анализируется каждая из основных частей риторики. Рассматривая в *inventio* внутренние и внешние риторические места, возбуждение страстей, П. Эстка высказывает мысль, что для оратора недостаточно овладеть теоретическими знаниями. Большое значение имеют талант и повседневные упражнения. Под диспозицией он понимает не только правильное расположение материала, но и его правильный выбор; в разделе *elocutio* останавливается только на вопросе фигур и тропов, опуская такие важные темы, как период и стиль. Метода рассматривается не как отдельная часть риторики, а только как условие для правильного произнесения речи. При этом выделяются два вида памяти: первая, данная природой, и вторая, приобретенная мастерством. В книге содержатся практические советы ученикам, как развивать природную память, а также советы, как следует произносить речь (*pronuntiatio*). Характерным для рецензируемого учебника П. Эстки является наличие сводных таблиц, использование в качестве источника примеров авторов античной прозы, обращение к ученикам в повелительном наклонении. Перечисленные особенности могут быть подтверждением авторства П. Эстки.

Перевод, выполненный И.Б. Кравчук (выпускницей отделения классической филологии Гродненского государственного университета), и подготовленный ею же научный аппарат отвечают современным требованиям. Материалы, безусловно, имеют научную ценность, поскольку восстанавливают одну из страниц истории образования Беларуси. Объем проделанной работы вызывает уважение к новаторскому поиску автора. Следует отметить, что переиздание учебника по риторике XVIII в. и его перевод осуществлены впервые. Приятно, что на актуальный для белорусской культуры запрос, связанный с риторическим наследием прошлого Беларуси, откликнулась наша соотечественница.

История культуры Беларуси XVIII в. до сих пор изучена недостаточно. Один из важных эпизодов этой истории - деятельность иезуитов на территории Беларуси. Сеть школ, программа которых была основана на европейском *ratio studiorum*, приобщала к традициям классической образованности, к античным идеалам героической доблести и патриотизма. Во многом эти идеалы формировались на занятиях по риторике, которая входила в канон свободных наук и была предметом, обязательным для изучения.

Традиции риторического образования на Беларуси исследованы недостаточно. Между тем изучать их можно и нужно по ряду причин; во-первых, любой риторический трактат может квалифицироваться как автоописание культуры времени его создания. Несмотря на то, что основной корпус риторических идей, прежде всего так называемый идеоречевой цикл, сложился еще в античности, и в целом риторика была в большей степени нормативной наукой и мало изменялась во времени, тем не менее риторические модели зависят от эпохальной динамики культуры и отражают ее; во-вторых, именно поэтому в последние десятилетия (прежде всего - в контексте риторического «бума», которым характеризовалось развитие гуманитарных наук в XX в.) во многих странах наблюдается усиление внимания к изучению риторической традиции: переводятся, изучаются, комментируются, издаются старинные риторические трактаты во Франции, в Германии, России, Украине, Литве. И наконец, у Беларуси имеется богатое, но, к сожалению, незаслуженно забытое и почти не изученное риторическое наследие, в том числе создававшееся на латинском языке, потому что именно латинский язык был общим языком науки на всем пространстве Европы. В этом контексте становится понятным культурное значение вышедшей книги.

И.Б. Кравчук подготовила учебник «О риторическом искусстве», вышедший в Полоцке в 1788 и 1799 гг. Это научное издание традиционно атрибутировалось другому автору-иезуиту Доминику Деколонию, учебник риторики которого был одним из самых популярных в Европе XVIII в. Очередным переизданием трактата Деколонию считался полоцкий учебник. И.Б. Кравчук провела сопоставительный анализ обеих книг и выявила совпадающие текстовые фрагменты. Хотя очевидно, что по-

лоцкім аўтар во многім опіраўся на ўчебнік свайго прадшэсвенніка, тым не менш сапаставленне паказвае, што ўчебнік, вышэдшы ў Палочку ў 1788 і 1799 гг., не быў простым пераезданнем работы Дэколоніі. Палочкае выданне прадстаўляе сабой мадыфікацыю, прычым культурна і прагматычна абусловленую, знакамітага ўчебніка. Палочкім аўтар праяўляе свабоду ў выбары прыкладаў для ілюстрацыі асноўных палажэнняў риторычнага веда, а таксама ў інтэрпрэтацы некаторых з іх.

Достоінствам кнігі з'яўляецца ўважлівы тэксталагічны аналіз. Выяўлены не толькі тэкстуальныя супадзення, но і граматычныя і стылістычныя разначынні ў супадаючых фрагментах, што дае магчымасць філолагам-класікам зрабіць высновы аб узроўні ведавання лацінскага мовы на тэрыторыі Беларусі ў XVIII в. Перавод суправаджан дэталёвым гісторыка-культурным каментарыем, у якім тлумачацца многіхлікі рэаліі, імяна, збываіа антычнай історыі і культуры.

Отметим інфармацыйна насычаную увапительную тэкст, у якой даецца гісторычны ачерк дзейнасці іезуітаў на тэрыторыі Беларусі, характарызуецца навуканая традыцыя ў вызначэнні аўтарства палацкага ўчебніка, абасновываецца прадпалажэнне аб тым, што аўтарам палацкага ўчебніка быў П. Эстка, праводзіцца краткі сапаставіцельны аналіз риторычнага веда, прадстаўленага ў аўтэнтычным ўчебніку Дэколоніі і ў палацком ўчебніку. Отметим таксама навуканую каректнасць І.Б. Кравчук, якая не настаівае на атрыбуцыі палацкага ўчебніка П. Эстке, а асторожна гаворыі, што мажн са большай доляй вераытнасці прадпалагаць яго аўтарства.

Пераезданне лацінаязычнага ўчебніка і яго перавода восстанаівае малавідамыя факты ў історыі культуры і абававання на Беларусі ў канцы XVIII в., ачыравае шырокае пала для ісследаванняў ў гэтай абласці.

Н.А. Гончарова,
кафаебра романычых языков

А.В. Макарэвіч. **Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы.** Брэст: БрДУ, 2005. 125 с.

Устарэлыя словы - гэта той пласт пасіўнай лексікі, які нязменна прыцягвае ўвагу мовазнаўцаў. Разам з тым існуе неабходнасць у сістэмным вывучэнні складу і адметнасцей функцыянавання ўстарэлай лексікі на сучасным этапе. Адным з крокаў у гэтым напрамку з'яўляецца і выданне «Слоўніка ўстарэлых слоў беларускай мовы», які змяшчае каля 3,5 тысяч лексем.

Слоўнік уключае пазычаныя і ўласнабеларускія ўстарэлыя намінацыі: гістарызмы (*збіцень* - 'гарачае пітво на Беларусі ў Х III-XIX ст.', *куфар* - 'від мэблі', *лірнік* - 'вандроўны музык-спявак, які акампауе сабе на ліры', *рамізнік* - 'фурман наёмнага экіпажа', 'экіпаж з фурманам'), лексіка-словаўтваральныя арха-

ізмы (*кісліна* - суч. *кіслата*, *метада* - суч. *метад*, *мніх* - суч. *манах*, *тыфус* - суч. *тыф*, *тэза* - суч. *тэзіс*), лексіка-фанетычныя архаізмы (*глас*, *газэта*, *лілея*, *пражэкт*), уласна-лексічныя архаізмы (*гелікаптар* - 'верталёт', *сачавіца* - 'аптычная лінза', *святліца* - 'светлы, чысты пакой у хаце, прызначаны звычайна для прыёму гасцей', *тартак* - 'лесопільны завод'), семантычныя архаізмы (*лаўка* - 'невялікі гандлёвы магазін', *места* - 'горад', *шчыт* - 'ручная ахоўная зброя старажытнага воіна', *цэх* - 'гарадская арганізацыя рамеснікаў адной ці некалькіх прафесій', *чайка* - 'парусны човен з вёсламі і прымацаванымі ўздоўж надводнага борта пучкамі чароту').

Значнае месца на старонках слоўніка адводзіцца вялікай труп лексем, што абазначаюць рэаліі і паняцці савецкай рэчаіснасці (1917-1991). Яны пазначаны спецыяльнай паметай *савет.* - саветызм, савецкае: *агітпроп*, *жакт*, *мясцом*, *нардом*, *наркамат*, *нэпман*, *фабзавуч*, *Чэка* і інш.

Базай фактычнага матэрыялу для слоўніка А.В. Макарэвіча паслужылі нарматыўныя слоўнікі беларускай мовы і энцыклапедычныя выданні: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. акад. К.К. Атраховіча. Мн., 1977-1984; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. Мн., 1996; Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Пад рэд. акад. М.В. Бірылы. Мн., 1987; Беларуская энцыклапедыя: У 17 т. Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. Мн., 1996-2003; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Рэдкал.: М.В. Біч і інш. Мн., 1993-2003.

Пры ўкладанні слоўніка, як сведчыць аўтар, «улічваецца ўдакладнены кваліфікацыйны крытэры ўстарэлага слова, што дазволіла выпрацаваць адпаведныя падыходы пры абазначэнні ўстарэлай лексікі і больш паслядоўна і акрэслена адабраць лексічны матэрыял» (с. 6). Шкада толькі, што гэтыя крытэры не абазначаны ў прадмове да слоўніка. Карыстальнікаў, безумоўна, не мажа не зацікавіць, на якой падставе некаторыя актыўна ўжывальныя і сёння словы (напрыклад, *дыктатура*, *ліцэй*, *піянер*, *угодкі*, *шлем* і інш.) аднесены да ўстарэлых. Улічваючы адсутнасць у айчынным лексікаграфіі вопыту выдання слоўнікаў такога тыпу, публікацыя дадзеных крытэрыяў і асабліва іх абмеркаванне маглі б істотна паспрыяць справе далейшай працы ў гэтым напрамку.

Устарэлыя намінацыі выяўляюцца ва ўсіх функцыянальных стылях сучаснай беларускай мовы. Здаецца, найбольш поўна і глыбока даследавана ўстарэлая лексіка ў мове сучаснай мастацкай літаратуры, найперш, натуральна, гістарычнай прозы. У 2004 г. абаронена кандыдацкая дысертацыя на тэму «Устарэлая лексіка ў сучаснай беларускай гістарычнай прозе» (аўтар Н.А. Барысенка, Мазыр). Аднак далей не ўсе ўстарэлыя намінацыі зафіксаваны лінгвістычнымі слоўнікамі і энцыклапедычнымі даведнікамі, што паслужылі крыніцамі фактычнага матэрыялу для рэцэнзуемага выдання. Да тага ж самыя «свежыя» з іх пабачылі свет у 1996 г. За